

to the linguistic qualification and explain why he can not answer the aspects of the question that are beyond the limits of his competence.

The paper gives an overview of the major types of forensic linguistics research performed by the experts of the Ukrainian Bureau for Linguistic Expert Examination (National Academy of Sciences of Ukraine) over the recent decade. These types are as follows: 1) expert examination of the disputed juridical documents, 2) expert examination in the cases of protection of personal dignity and business reputation, 3) expert examination of the appeals to illegal actions and violence, and expert examination in the cases of stirring up interethnic hostility, 4) expert examination in the cases of threats and blackmail, and expert examination of the dialogical texts (recordings of spontaneous speech, SMS messages, interrogation reports etc), 5) expert examination of translations, 6) expert examination of the documentary records of personal names, place names, other proper names, 7) expert examination in the cases of protection of the registered trademark. It is argued that a combination of semantic, structural and linguopragmatic approaches is a solid methodological foundation of competent expert investigations serving as evidence in the legal proceeding.

УДК 81'271

Л. В. Ажнюк
кандидат філологічних наук,
старший науковий співробітник

Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні
Національної академії наук України

МЕТОДИКА СЕМАНТИКО-ТЕКСТУАЛЬНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ У СПРАВАХ ПРО ДОКУМЕНТАЛЬНІ СПОРИ

У статті розглядаються типологічні особливості семантико-текстуальних лінгвістичних експертиз, пов'язаних з документальними спорами. Представлено лінгвістичну характеристику об'єкта дослідження, визначено завдання семантико-текстуальної експертизи й запропоновано концептуальні підходи до застосування конкретних методів аналізу відповідних текстових матеріалів.

Лінгвістична експертиза – це спеціалізоване мовознавче дослідження текстових матеріалів, інших мовних об'єктів, а також невербальних засобів комунікації, які в поєднанні з вербальними, генерують смисли у повідомленні. Завданням лінгвістичної експертизи є з'ясування питань, які виникають у правозастосуванні через потенційну множинність інтерпретацій змісту повідомлення, у тих випадках, коли відмінні інтерпретації передбачають відмінні юридичні наслідки. Одним з різновидів лінгвістичної експертизи є дослідження, зумовлені існуванням альтернативних інтерпретацій текстів документів, які традиційно об'єднують під спільною назвою «експертизи, пов'язані з документальними спорами». Об'єктом такого дослідження стають

різножанрові тексти документів, які передбачають юридичні наслідки. Непорозуміння між сторонами зазвичай виникають через різночитання окремих фрагментів такого тексту, у яких зафіксовані юридично важливі факти: зміст законодавчого припису, зміст прав та обов'язків сторін у договорі, термін виконання зобов'язання, воля заповідача в заповіті та ін. Сторони конфлікту нерідко відстоюють відмінні інтерпретації граматичних і змістових зв'язків у межах тексту, послідовності описуваних у тексті подій, значення окремих одиниць: загальномовних лексичних одиниць і термінологічних позначень; вищо-часових форм дієслів, прикметникових конструкцій тощо. Формальні й змістові параметри тексту, можуть давати лінгвістичні підстави для обґрунтування легітимності тексту як такого, що передбачає юридичні наслідки, або, навпаки, для визнання його юридично нікчемним. Попри відмінний статус документів, які передбачають юридичні наслідки (від законів і підзаконних актів, наказів і розпоряджень, рішень і постанов судів до особистих документів: боргових зобов'язань, довіреностей, заповітів тощо) і попри їхні жанрові відмінності, такі тексти об'єднує ряд спільних лінгвістичних характеристик. Ці спільні характеристики, які відрізняють зазначені тексти від текстів інших дискурсивних сфер (розмовного і художнього мовлення, наукових текстів, реклами, текстів ЗМІ), перебувають у площині лінгвістичної прагматики. Вони обумовлюють суттєві закономірності створення й функціонування відповідних текстів та визначають принципи їхньої лінгвістичної інтерпретації. Тому, методологічні засади лінгвістичних експертиз, пов'язаних з документальними спорами, вироблялися із залученням широкого спектру прийомів і методів лінгвістичної прагматики.

На етапі правозастосування, при розв'язанні будь-якого юридичного питання, відбувається інтерпретація тексту закону, або інтерпретація іншого тексту, який передбачає юридичні наслідки, у контексті чинних законодавчих приписів. Оскільки, юридичні норми або факти завжди мають мовне оформлення, інтерпретація таких текстів значною мірою є власне, лінгвістичною. Інтерпретація тексту, який передбачає юридичні наслідки, як правило, потребує «втягування» в орбіту інтерпретації інших текстів юридичного дискурсу: тих, які прямо чи опосередковано пов'язані між собою ієрархічними зв'язками й встановлюють синтагматичні відношення в межах дискурсу, а також тих, що перебувають на одному рівні юридичної ієрархії й ілюструють усталені дискурсивні практики. Тому, є підстави говорити про гіпертекстовий характер такої інтерпретації. За наявності альтернативних інтерпретацій тексту, що передбачає юридичні наслідки, арбітром-інтерпретатором є суд, який стоїть перед необхідністю обов'язково винести рішення у справі, і це рішення має бути мотивованим і обґрунтованим. Тому, для прийняття безстороннього й аргументованого рішення в справах про документальні спори нерідко постає потреба залучення спеціальних лінгвістичних знань. Слід наголосити, що експерт-лінгвіст не тлумачить юридичну норму, а лише встано-

влює, яка з альтернативних інтерпретацій спірного тексту або його елементів має лінгвістичні підстави, а яка є лінгвістично безпідставною.

Спектр завдань, які ставить перед лінгвістичною експертизою практика правозастосування, є дуже широким. Документальні спори можна формулювати у вигляді лінгвістичних задач, іноді – з кількома невідомими. Завдання експертизи – запропонувати для кожної задачі однозначний лінгвістичний розв'язок: підтвердити одну з альтернативних інтерпретацій і аргументовано відхилити іншу. Наведемо лише декілька прикладів таких задач.

* Чи слово *домовляються*, ужите в одному з пунктів договору: «У випадку неможливості вирішення спору шляхом переговорів Сторони, керуючись ст. 5 Закону України “Про третейські суди”, **домовляються про те, що спір розглядається одноособово третейським суддею...**» вказує на те, що на момент підписання договору між сторонами вже є домовленість про розгляд спору третейським суддею, чи на те, що така домовленість між сторонами має бути досягнута, якщо між ними виникне спір, який не можна вирішити шляхом переговорів?

* Чи вислів *в межах населених пунктів* у тексті статті 276.1 Податкового кодексу України: «Податок за земельні ділянки (в межах населених пунктів), зайняті житловим фондом, автостоянками ..., дачно-будівельними та садибницькими товариствами, ..., а також за земельні ділянки, надані для потреб сільськогосподарського виробництва, водного та лісового господарства, ... справляється у розмірі 3 відсотків суми земельного податку, обчисленого відповідно до статей 274 і 275 цього Кодексу» пов'язаний за змістом з усією наступною частиною тексту, чи стосується лише його частини до сполучника *а також*?

* Чи слово *одночасного* в текстовому фрагменті перехідних положень Податкового кодексу України «Тимчасово ... звільняються від оподаткування: (...) прибуток підприємств, отриманий ними від діяльності з одночасного виробництва електричної і теплової енергії та/або виробництва теплової енергії з використанням біологічних видів палива» пов'язане з виробництвом трьох видів енергії (електричної; теплової енергії; теплової енергії з використанням біологічних видів палива), чи лише двох видів (електричної; теплової енергії)? Яке значення має словесне позначення *та/або* в цьому тексті?

* чи дає текст розписки «Я, Петренко С. С., узяв у борг в Іваненка А. А. 10 тисяч (десять тисяч) у. о.» лінгвістичні підстави визначити зміст словесного позначення у.е (з огляду на те, що юридичного визначення це позначення не має)?

* Який день відповідно до тексту розписки: «Я, Петренко С. С., узяв у борг в Іваненка А. А. 100.000 (сто тисяч) гривень до 20.10.2010» є останнім днем повернення боргу, 20.10.2010 чи 19.10.2010?

* Чи слово *використовуються* у розділі «Визначення термінів» Закону України «Про наркотичні засоби, психотропні речовини і прекурсори» “*прекурсори наркотичних засобів і психотропних речовин (далі – прекурсори)* –

речовини, які використовуються для виробництва, виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин, включені до Переліку наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів” вказує на ті речовини, які перебувають у процесі використання, чи на ті речовини, які потенційно можуть (за своїми біологічними та іншими властивостями) використовуватися для зазначених цілей?

- Чи дає текстовий фрагмент заповіту «Усе моє майно, де б воно не було і з чого б воно не складалося і взагалі все те, що на день смерті буде мені належати і на що я за Законом матиму право в селі Станово, № 111, заповідаю племіннику Петренку Івану Івановичу 19 червня 1976 року народження» лінгвістичні підстави стверджувати, що майно, яке перебуває поза межами села Станово також є об’єктом заповідального розпорядження?

- Чи дає наданий для дослідження текст лінгвістичні підстави характеризувати цей текст як текст документа певного жанрового різновиду (що передбачає відповідні юридичні наслідки): розписки, договору, заповіту; листа-повідомлення про розірвання договору; офіційного листа-відповіді, який містить аргументовану відмову тощо? Які мовні засоби на це вказують?

- Чи містить текст договору мовну вказівку на певну подію (наприклад, на отримання грошей позичальником) як на таку, що вже відбулася? Які мовні засоби на це вказують?

- Чи можна з тексту договору встановити: час, з якого договір набув чинності? Час повернення позички? Послідовність описуваних у тексті подій? Як співвідносяться в часі події, описані в текстах юридично пов’язаних документів? Які саме мовні засоби використано для вказівки на ці (або інші) юридично важливі обставини?

З опорою на базові методологічні принципи, лінгвістична експертиза в справах про документальні спори, зазвичай може дати чітку й однозначну відповідь на поставлене питання, аргументовано відхиливши альтернативні інтерпретації.

Спинимось докладніше на основних принципах і методологічних підходах до аналізу текстів, які передбачають юридичні наслідки, при вирішенні експертних задач у справах про документальні спори.

Лінгвальна визначеність як базова прагматична передумова аналізу.

На етапі правозастосування, при розв’язанні будь-якого юридичного питання відбувається інтерпретація тексту закону або іншого тексту, який передбачає юридичні наслідки (протоколу, договору, статуту, заповіту, боргового зобов’язання, інструкції, технічного регламенту тощо). Оскільки, юридичні норми або зафіксовані в тексті документа юридично важливі факти завжди мають мовне оформлення, їхня інтерпретація великою мірою спирається на базові знання про мову, її правопис, норми слововживання, стильові характеристики і т. ін. За наявності альтернативних інтерпретацій тексту, який передбачає юридичні наслідки, арбітром-інтерпретатором є суд, завдан-

ням якого є винести рішення у справі²⁵, і це рішення має бути мотивованим і обґрунтованим. Юридична інтерпретація тексту в справах про документальні спори безпосередньо пов'язана з практичною реалізацією принципу юридичної визначеності – фундаментального принципу верховенства права. Принцип юридичної визначеності розглядається як сукупність вимог, що реалізуються як у процесі правотворчості – при формулюванні зрозумілої й недвозначної юридичної норми, так і в процесі її правозастосування – для забезпечення передбачуваності закону, однаковості трактування й застосування юридичної норми. Зміст поняття *юридична визначеність* розкривається в монографії С. П. Головатого «Верховенство права» [1, с. 763-764]. Оскільки юридична норма завжди існує в текстовій фіксації, у лінгвістичній експертизі вона розглядається як мовленнєвий факт і аналізується із застосуванням широкого спектра прийомів лінгвістичної прагматики. А саме поняття юридичної визначеності писаної норми, успішно категоризується в термінах і поняттях лінгвістики тексту. Для послідовного розмежування юридичної і мовознавчої сфер в лінгвістичній експертизі, доцільно спиратися на лінгвістичний корелят юридичної визначеності — категорію лінгвальної (мовної) визначеності [2, с. 69-74]. Лінгвістична експертиза розглядає лінгвальну визначеність досліджуваного тексту, як необхідну передумову юридичної визначеності цього документа. У справах про документальні спори лінгвальна визначеність тексту закону і тексту іншого документа, який передбачає юридичні наслідки, є базовою лінгвопрагматичною передумовою його лінгвістичного аналізу. Тому, лінгвістична експертиза вибудовується на презумпції лінгвальної визначеності такого тексту, доки не доведено протилежне [3, с. 8-10].

Лінгвальна визначеність характеризує юридичний дискурс у цілому й передбачає, що навіть якщо окремі елементи тексту, цілий текст або й декілька текстів, пов'язаних синтагматичними або парадигматичними зв'язками, не забезпечують комунікативної точності й однозначності, юридичний дискурс у цілому забезпечує таку визначеність і її обґрунтування можливе шляхом гіпертекстового аналізу з використанням ряду формалізованих лінгвістичних процедур. Лінгвістична інтерпретація об'єкта дослідження нерідко потребує «втягування» в орбіту інтерпретації не лише цього тексту в цілому, але й, опосередковано, ряду інших юридичних текстів. По-перше, опосередкованим об'єктом інтерпретації стають тексти, які пов'язані з об'єктом дослідження ієрархічними зв'язками й реалізують синтагматичні відношення в межах дискурсу (наприклад, тексти договорів дискурсивно пов'язані з текстом розділу III.1 «Договірні зобов'язання» Цивільного кодексу України та з текстами інших нормативних актів, які регулюють договірні зобов'язання). По-друге, у поле зору потрапляють тексти, що перебувають з об'єктом дослі-

---

²⁵ Відповідно до п. 4 статті 8 «Верховенство права» Кодексу адміністративного судочинства України від 06.07.2005 № 2747-IV «Забороняється відмова в розгляді та вирішенні адміністративної справи з мотивів неповноти, неясності, суперечливості чи відсутності законодавства, яке регулює спірні відносини».

дження на одному рівні юридичної ієрархії й ілюструють усталені дискурсивні практики. Тому, лінгвістична інтерпретація спірного сегмента тексту документа нерідко набуває гіпертекстового характеру²⁶. На підставі нормативних приписів та існуючих дискурсивних практик виводиться комунікативна норма, яка є своєрідною константою; вона моделює певний прагматичний інваріант, у порівнянні з яким виявляються комунікативно вагомі смислові нашарування тексту. При лінгвістичній експертизі тексту документа, який передбачає юридичні наслідки, застосування презумпції його лінгвальної визначеності дозволяє значною мірою формалізувати методику аналізу й будувати лінгвістичну аргументацію на прийнятних для права логічних і прагматичних моделях.

Прагматичне моделювання проблеми і формулювання експертної задачі.

У лінгвістичній експертизі предметом дослідження стає не юридична проблема, а її лінгвістична проекція, отримана шляхом певних прагматичних трансформацій. Лінгвістична проблема фокусується в питанні, яке виноситься на експертизу. Від формулювання поставлених перед експертом питань, великою мірою залежить ефективність використання лінгвістичної експертизи як інструменту в правозастосуванні. Коректно сформульоване питання має відповідати певним вимогам.

По-перше, питання має бути сформульоване таким чином, щоб відповідь на нього не виходила за межі компетенції лінгвістичної експертизи. Наприклад, не може вважатися коректним питання, чи має право Опікун за Договором опіки не проживати разом з Підопічним, оскільки таке питання має юридичний характер. Однак, спроектувавши проблему в лінгвістичну площину, можна сформулювати питання в іншому розрізі: «Чи проживання Опікуна разом з Підопічним представлено в тексті Договору опіки як умова цього Договору? Які текстові елементи на це вказують?».

По-друге, питання має бути сформульоване конкретно й передбачати чітку однозначну відповідь.

Приклад: При вирішенні юридичного питання про легітимність певних рішень ради самоврядної організації N, повноваження якої затверджено Статутом, навряд чи стане ефективним інструментом у правозастосуванні відповідь лінгвістичної експертизи на питання про те, який зміст має пункт XXX Статуту організації N: «Рада самоврядної організації N в період між з'їздами приймає рішення про внесення змін і доповнень до статуту організації N, які є обов'язковими до виконання, з наступним затвердженням їх з'їздом організації». Конкретну відповідь лінгвістична експертиза може дати на таке питання, яке фокусує конкретне юридичне питання (про легітимність певного рішення ради) у лінгвістичну площину: «Чи містить текст пункту XXX Ста-

---

²⁶ Поняття *гіпертекст* використовується тут в одному зі своїх значень, а саме, як спосіб об'єднання документів, форма організації пов'язаних текстів для їхньої нелінійного структурування.

туту самоврядної організації N вказівку на те, що рішення про внесення змін і доповнень до Статуту, прийняті радою організації в період між з'їздами, стають обов'язковими до виконання в одразу після прийняття, до їхнього наступного затвердження З'їздом?»).

Експлікація альтернатив.

Існування альтернативних інтерпретацій певних сегментів тексту документа, найчастіше буває пов'язане з різним прочитанням окремих змістових сегментів та з різним трактуванням граматичних і змістових зв'язків, що реалізуються в реченні між його окремими синтаксемами. Таким чином, кожна інтерпретація має своє «лінгвістичне» підґрунття. Для лінгвістичної експертизи, першорядної ваги набуває експлікація таких альтернатив. Це дозволяє не лише аргументовано підтвердити одну з інтерпретацій, але й, що не менш важливо, спростувати іншу. Тому методологічною «точкою опори» для висновку лінгвістичної експертизи є максимально виразне оприявлення лінгвістичного підґрунття юридичного конфлікту, що вимагає здійснення ряду послідовних прагматичних трансформацій. Зокрема, важливою частиною дослідження є формулювання альтернативних інтерпретацій тексту та експлікація граматичних та / або змістових моделей (лінгвістично правомірних або неправомірних), на які ці інтерпретації спираються. Це дозволяє вибудовувати лінгвістичну аргументацію за принципом «відсікання альтернатив». Зокрема, при аналізі наведеного вище пункту XXX Статуту самоврядної організації N альтернативні інтерпретації можуть мати такий вигляд:

Інтерпретація 1. Текст пункту XXX Статуту самоврядної організації N містить вказівку на те, що рішення про внесення змін і доповнень до статуту, прийняті радою цієї організації у період між з'їздами, стають обов'язковими до виконання одразу після прийняття в період між з'їздами самоврядної організації;

Інтерпретація 2. Текст пункту XXX Статуту самоврядної організації N містить вказівку на те, що рішення про внесення змін і доповнень до статуту, прийняті радою цієї організації у період між з'їздами, стають обов'язковими до виконання тільки після їх затвердження наступним з'їздом самоврядної організації.

Альтернативні інтерпретації вибудовуються на певних закладених у тексті передумовах — на потенційній можливості неоднозначного розуміння змістових і граматичних зв'язків у межах речення – відповідного пункту статуту.

Інтерпретація 1: ґрунтується на припущенні, що синтаксема з наступним затвердженням їх з'їздом самоврядної організації входить до складу головної частини досліджуваного речення, граматично пов'язана з його присудком *приймає рішення* і виконує при цьому присудку граматичну функцію обставини способу дії: *приймає рішення ... (у який спосіб?) з наступним затвердженням їх з'їздом самоврядної організації.*

Інтерпретація 2: ґрунтується на припущенні, що синтаксема з наступним затвердженням їх з'їздом самоврядної організації входить до складу підрядної частини цього речення (які є обов'язковими до виконання) і виконує у ньому граматичну функцію обставини часу: які є обов'язковими до виконання (коли?) з наступним затвердженням їх з'їздом самоврядної організації.

Таким чином, юридичне питання про легітимність певних рішень Ради самоврядної організації N шляхом ряду прагматичних трансформацій переноситься в лінгвістичну площину, моделюється у вигляді семантико-граматичної альтернативи й вирішується на підставі суто граматичного аналізу тексту Статуту.

Моделювання аргументації й вихідні експертні презумпції.

Лінгвістичне дослідження текстів у справах про документальні спори, так само, як і інші типи лінгвістичних експертиз, так чи інакше вимагає врахування прагматичних передумов конфлікту та дискурсивних ознак об'єкта дослідження. Тому, лінгвістична аргументація зазвичай спирається не лише на аналіз формально-змістових параметрів тексту, який є безпосереднім матеріалом дослідження; її напрямком визначає апріорна прагмалінгвістична модель досліджуваного тексту – певний дискурсивний інваріант.

Об'єктивність висновків забезпечується врахуванням базової прагматичної передумови аналізу – лінгвальної визначеності тексту документа в межах юридичного дискурсу й підтримується застосуванням ряду, пов'язаних з нею експертних презумпцій – своєрідних лінгвістичних аксіом, які приймаються без доведення з огляду на їх очевидність і підкріпленість лінгвістичною теорією.

При аналізі об'єкта дослідження на рівні прагматики тексту вихідною є презумпція його прагматичної відповідності; формально-змістовий аналіз тексту пов'язується з вихідною експертною презумпцією його мовної неаномальності.

Проілюструємо застосування вихідних експертних презумпцій при моделюванні лінгвістичної аргументації в експертизах, пов'язаних з документальними спорами.

Презумпція прагматичної відповідності тексту.

Лінгвальна визначеність тексту, який передбачає юридичні наслідки, вимагає прямої кореляції між прагматичним змістом тексту документа, ustalеними дискурсивними практиками фіксації відповідного прагматичного змісту, формально-змістовими параметрами досліджуваного тексту та метою його автора. Тому, лінгвістична експертиза такого тексту виходить із презумпції його прагматичної відповідності, доки не доведено протилежне. З презумпцією прагматичної відповідності, пов'язані презумпції нижчого порядку (комунікативної достатності, несуперечливості та ін.), які ґрунтуються на вихідному припущенні, що текст відповідає певному дискурсивному інваріанту.

Прагматика текстів, які передбачають юридичні наслідки, визначається їхньою стрижневою лінгвістичною ознакою – перформативністю, тобто здатністю тексту не лише повідомляти про певні дії і явища, але й реалізувати ті дії, на які вказує їх лексична семантика. У категоріях теорії мовленнєвих актів, з якої вибудовується сучасна прагмалінгвістика, текст документа, що передбачає юридичні наслідки, слід розглядати як текст-перформатив. Кожен з текстів документів, які передбачають юридичні наслідки, реалізує ту чи іншу юридичну дію: накази й розпорядження легітимізують волю повноважної особи, закон встановлює юридичну норму, договір наділяє правами й обов'язками договірні сторони, заповіт реалізує волю заповідача, офіційні листи легітимізують офіційну пропозицію, фіксують офіційну вимогу, згоду або відмову тощо. Такі юридичні дії можуть бути реалізованими лише словесно – у вигляді тексту певного функціонального різновиду, мовне оформлення якого відповідає ustalеним дискурсивним практикам.

Представлення в тексті перформативного змісту відбувається шляхом відповідного структурування тексту та використання особливого типу висловлень, які називають перформативними [4, с. 22]. Специфіка перформативних висловлень полягає в тому, що вони не лише називають певну дію, а й реалізують її: *наказую, проголошую, пропоную, приймаю пропозицію, затверджую, призначаю, зобов'язуюсь, зобов'язую, прошу, повідомляю* тощо. У таких текстах перформативні слова й висловлення самі стають діями, оскільки відповідні дії можуть бути реалізовані лише словесно. Саме перформативні слова й висловлення є центральними елементами в прагматичній, змістовій і граматичній структурі тексту документа, який передбачає юридичні наслідки. Саме з використанням перформативних слів і висловів або їхніх функціональних аналогів в офіційних текстах відповідного жанрового різновиду, пов'язане настання або ненастання тих чи інших юридичних наслідків за вказаних у тексті умов.

У процесі правозастосування можуть виникати питання про те, чи передбачає спірний текст юридичні наслідки, зокрема: «Чи встановлює текст певні права і обов'язки?», «Чи є текст борговим зобов'язанням, офіційним повідомленням або попередженням, офіційною пропозицією або відмовою і т. ін.?». У лінгвістичній проекції такі питання вимагають співвіднесення об'єкта дослідження з певною прагматичною матрицею й пов'язуються з окремими типами лінгвоекспертних задач, а саме: «Чи є аналізований текст перформативним?, яким є його перформативний зміст?, які мовні засоби використано для оформлення цього змісту?».

Презумпція прагматичної відповідності дозволяє аргументовано відхилити інтерпретації, які приписують перформативний зміст такому тексту, що не передбачає юридичних наслідків, які приписують тексту невідповідний перформативний зміст (наприклад, через існування альтернативних інтерпретацій прагматичного змісту офіційного листа: лист-претензія, лист-повідомлення, лист-вимога тощо – постає питання про те, які саме юридичні нас-

лідки передбачає цей документ) або які виявляють суперечність із заявленим у тексті прагматичним наміром автора ²⁷.

Приклад: Пунктом X договору іпотеки передбачено, що за певних обставин іпотекодержатель надсилає іпотекодавцеві *офіційну вимогу* визначеного змісту (що передбачає певні юридичні наслідки). Пунктом Z цього договору передбачено, що за інших обставин іпотекодержатель надсилає іпотекодавцеві *офіційне повідомлення* визначеного змісту (що передбачає інші юридичні наслідки). Іпотекодержатель надіслав іпотекодавцеві один офіційний документ («заяву-вимогу»), який інтерпретує і як офіційне повідомлення, і як офіційну вимогу водночас. Іпотекодавець бере під сумнів правомірність такої дії й по-своєму інтерпретує ті юридичні наслідки, що їх передбачає надісланий йому документ.

Лінгвістична експертиза не може аналізувати юридичний аспект питання й робити висновок про те, чи є правомірним поєднання цих двох юридичних дій в одному документі. Але, лінгвопрагматичний підхід дає можливість розглянути досліджувані тексти (договір іпотеки й надіслану іпотекодавцеві заяву-вимогу) як мовний інструмент реалізації певних правовідносин і, проаналізувавши функціональні параметри заяви-вимоги, дозволяє отримати лінгвістичну проекцію цього документального спору.

Шляхом ряду прагматичних трансформацій, було змодельовано питання, які належать до компетенції лінгвістичної експертизи: 1. «Чи є лінгвістичні підстави вважати текст заяви-вимоги, наданий для експертного дослідження, офіційним повідомленням, передбаченим пунктом Z Договору іпотеки?»; 2. «Чи є лінгвістичні підстави вважати текст заяви-вимоги, наданий для експертного дослідження, офіційною вимогою, передбаченою пунктом X Договору іпотеки?».

Відповідь на ці питання, передбачає підтвердження або спростування відповідності об'єкта дослідження (тексту заяви-вимоги) певному прагматичному інваріанту.

Договором іпотеки передбачено, що за певних визначених договором обставин Іпотекодержатель надсилає Іпотекодавцеві письмову вимогу (згідно з пунктом 5.2.4) або письмове повідомлення (згідно з пунктом 5.3.1) відповідного змісту. Оскільки, кожний з цих документів (або його відсутність) передбачає настання (або ненастання) певних юридичних наслідків, є лінгвістичні підстави стверджувати, що тексти письмової вимоги і письмового пові-

---

²⁷ Прагматичний підхід використовується також і в правозастосуванні при юридичному тлумаченні норми. Зокрема, частина 4 статті 213 Цивільного кодексу України «Тлумачення змісту правочину» вказує на ряд прагматичних чинників, які враховуються при юридичній інтерпретації: «4. Якщо за правилами, встановленими частиною третьою цієї статті немає можливості визначити справжню волю особи, яка вчинила правочин, до уваги беруться мета правочину, зміст попередніх переговорів, ustalена практика відносин між сторонами, звичаї ділового обороту, подальша поведінка сторін, текст типового договору та інші обставини, що мають істотне значення».

домлення за своїми прагмалінгвістичними характеристиками є текстами-перформативами. Логічним і граматичним центром таких текстів є перформативні слова або вислови відповідного змісту.

Особливої ваги в комунікативній структурі тексту-перформатива, набуває заголовок – один з елементів умовного формуляра документа, у якому стисло висвітлюється його тема й відображається комунікативна спрямованість. Заголовок досліджуваного тексту «Заява-вимога», містить вказівку на його перформативний зміст. Прогнозованим мовним засобом для вираження перформативного змісту в тексті, що має заголовок «Заява-вимога», є дієслово-перформатив *вимагаю* або його функціональний синонім. Перформативне висловлення відповідного змісту справді міститься в досліджуваному тексті: «...зобов'язую Вас сплатити згідно з договором Позики від 03.12.2014...».

Водночас перформативного висловлення іншого змісту, яке вказує, що цим документом Іпотекодержатель реалізує іншу юридично важливу дію: надсилає Іпотекодавцеві письмове повідомлення (відповідно до пункту 5.3.1), наданий для дослідження текст заяви-вимоги не містить. Прогнозованим мовним засобом для вираження такого перформативного змісту могло б бути дієслово-перформатив *повідомляю* або його функціональні синоніми (наприклад, *доводжу до відома, інформую*), але такого функціонального елемента текст не містить, до того ж такий перформативний зміст не відповідає назві досліджуваного документа «Заява-вимога».

Заява-вимога містить абзац, який потенційно міг би бути співвіднесений за змістом з повідомленням: «У випадку невиконання або несвоєчасного виконання цієї вимоги я, ..., буду змушений діяти згідно з пунктом 5.2.9 Договору іпотеки ...». Однак, цей абзац не містить перформативних висловлень і тому за прагматичними характеристиками не відповідає ознакам письмового повідомлення обумовленого змісту, передбаченого пунктом 5.3.1 Договору іпотеки. За своїми прагмалінгвістичними характеристиками цей абзац відповідає іншим прагматичним ознакам, а саме: «...попередження про звернення стягнення на предмет іпотеки у разі невиконання цієї вимоги», що передбачено пунктом 5.2.4 Договору іпотеки. На це вказують граматичне оформлення цього висловлення (як умовно-наслідкової синтаксичної конструкції) і його змістове наповнення.

Усе зазначене, дає підстави стверджувати, що наданий для дослідження текст заяви-вимоги в усіх його частинах за всіма прагмалінгвістичними характеристиками, відповідає жанровим ознакам документа перформативного змісту, передбаченого пунктом 5.2.4 Договору іпотеки – письмової вимоги Іпотекодержателя адресованої Іпотекодавцеві.

Водночас, текст заяви-вимоги не відповідає жанровим ознакам документа перформативного змісту, передбаченого пунктом 5.3.1 Договору іпотеки – письмового повідомлення Іпотекодержателя, адресованого Іпотекодавцеві.

У процесі правозастосування, може поставати питання про принципову можливість встановити на підставі тексту його прагматичний зміст. Обгрунтоване відхилення всіх можливих альтернатив може бути підставою для заперечної відповіді на це питання, що приводить до спростування вихідної презумпції прагматичної відповідності тексту, а відтак і до висновку про невідповідність цього тексту принципу лінгвальної визначеності²⁸.

Презумпція неаномальності.

У процесі правозастосування, не постає питання коректності / некоректності мовного оформлення тексту нормативного документа, договору, заповіту тощо (хоча на етапі створення тексту документа це питання є одним з визначальних). Тому лінгвістична експертиза виходить з презумпції коректного мовного оформлення такого тексту – з презумпції його неаномальності. Ця презумпція передбачає оцінку тексту як такого, що відповідає нормам мови загалом і ustalеним дискурсивним практикам зокрема, доки не доведено протилежне²⁹. З презумпцією неаномальності, пов'язана низка презумпцій нижчого порядку: комунікативної достатності, лексичної когерентності, однозначності, несуперечливості та ін.

Застосування презумпції неаномальності та пов'язаних з нею презумпцій нижчого порядку, дозволяє з опорою на поняття комунікативної норми аргументовано відхиляти ті інтерпретації тексту, що вибудовуються на припущенні про допустимість або нерелевантність аномального текстового елемента. З двох альтернативних інтерпретацій відхиляється та, при якій: 1) виникає змістова суперечність з іншими частинами тексту; 2) допускається неточне слововживання, невиправданий розділовий знак або відсутність необхідного; 3) виявляється пропуск структурно передбачуваного елемента або надлишковість тексту, пов'язана з необгрунтованим дублюванням інформації; 4) допускається приписування структурним одиницям аналізованого тексту невластивих функцій і таких значень, які не відповідають ustalеним дискурсивним практикам.

Повертаючись до наведеного вище прикладу, проаналізуємо, виходячи з презумпції неаномальності цього тексту, альтернативні інтерпретації пункту XXX Статуту самоврядної організації N: *«Рада самоврядної організації N в період між з'їздами приймає рішення про внесення змін і доповнень до*

---

²⁸ Оскільки лінгвальна визначеність тексту документа, який передбачає юридичні наслідки, є необхідною передумовою юридичної визначеності цього документа, висновок лінгвістичної експертизи про невідповідність тексту принципу лінгвальної визначеності у проекції на юридичну площину може бути підставою для того, щоб документ було визнано юридично нікчемним.

²⁹ Експертна презумпція неаномальності тексту, який передбачає юридичні наслідки, пов'язується насамперед з комунікативною неаномальністю тексту, тобто з його здатністю належно забезпечити певну комунікативну потребу. Мовні елементи, які можуть бути визнані «аномальними» з погляду нормативної лінгвістики, але які не породжують альтернативних інтерпретацій тексту, для лінгвістичної експертизи не важливі й тому тут не розглядаються.

статуту самоврядної організації N, які є обов'язковими до виконання, з наступним затвердженням їх з'їздом самоврядної організації».

Інтерпретація 1: (текст пункту XXX Статуту самоврядної організації N вказує на те, що рішення про внесення змін і доповнень до статуту, прийняті радою організації N у період між її з'їздами, стають обов'язковими до виконання одразу, після прийняття в період між з'їздами організації), ґрунтується на припущенні, що синтаксема з наступним затвердженням їх з'їздом самоврядної організації входить до складу головної частини досліджуваного речення, граматично пов'язана з його присудком *приймає рішення* і виконує при цьому присудку граматичну функцію обставини способу дії: *приймає рішення ...*(у який спосіб?) з наступним затвердженням їх з'їздом самоврядної організації.

Інтерпретація 2: (текст пункту XXX Статуту самоврядної організації N вказує на те, що рішення про внесення змін і доповнень до статуту, прийняті радою організації N у період між її з'їздами, стають обов'язковими до виконання тільки, після їхнього затвердження наступним з'їздом організації), ґрунтується на припущенні, що синтаксема з наступним затвердженням їх з'їздом самоврядної організації входить до складу підрядної частини цього речення (*які є обов'язковими до виконання*) і виконує в складі цього підрядного речення граматичну функцію обставини часу: *які є обов'язковими до виконання* (коли?) з наступним затвердженням їх з'їздом самоврядної організації.

Грамматична функція синтаксеми з наступним затвердженням їх з'їздом самоврядної організації у складі речення визначається за формальними показниками та за змістовими характеристиками.

Пунктуація. Межі підрядного означального речення, які є обов'язковими до виконання окреслені пунктуаційно: це речення виділене з обох боків комами, згідно з правописними стандартами. Це дає підстави стверджувати, що наступна частина речення з наступним затвердженням їх з'їздом самоврядної організації не входить до складу підрядного означального речення які є обов'язковими до виконання. Тому, існування в цьому реченні граматичного і змістового зв'язку між частинами які є обов'язковими до виконання (коли?) з наступним затвердженням їх з'їздом самоврядної організації виключається за формальними (пунктуаційними) показниками.

Змістові характеристики. Грамматичний зв'язок між синтаксемою з наступним затвердженням їх з'їздом самоврядної організації та присудком головної частини *приймає рішення* (що відповідає інтерпретації 1) і, відповідно, реалізація цією синтаксемою граматичної функції обставини способу дії (*приймає рішення ...*(у який спосіб?) з наступним затвердженням їх з'їздом самоврядної організації) не суперечить нормам літературної мови. Використання прийменника з у поєднанні з орудним відмінком іменника в обставинній функції є поширеним способом вираження обставинних відношень способу дії, що відображено в одинадцятитомному Словнику української мови

[5]. Таке використання цієї приємникової сполуки є стилістично нейтральним, а отже, не суперечить вихідній експертній презумпції неаномальності тексту Статуту як документа, який передбачає юридичні наслідки.

Припущення про те, що синтаксема з *наступним затвердженням* їх з *їздом самоврядної організації* входить до складу підрядної частини цього речення (які є обов'язковими до виконання) і виконує в складі цього підрядного речення граматичну функцію обставини часу (які є обов'язковими до виконання (коли?) з *наступним затвердженням* їх з *їздом самоврядної організації*), що відповідає інтерпретації 2, призводить до висновку про використання приємникової сполуки з *наступним затвердженням* із часовим значенням – як розмовного синоніма стилістично нейтральної приємникової сполуки після *наступного затвердження*. Таке використання є стилістично маркованим (розмовний стиль) і тому функціонально неприйнятним для досліджуваного тексту. Таким чином, використання синтаксеми з *наступним затвердженням* їх з *їздом самоврядної організації* в граматичній функції обставини часу (що відповідає інтерпретації 2) суперечить вихідній експертній презумпції неаномальності тексту документа, який передбачає юридичні наслідки.

Якщо з двох альтернативних інтерпретацій тексту, одна інтерпретація підтверджує відповідність мовного оформлення цього тексту, вихідній експертній презумпції його неаномальності, а інша інтерпретація виявляє невідповідність мовного оформлення тексту цій презумпції, лінгвістично аргументованою є перша інтерпретація.

У процесі правозастосування може поставати питання про принципову можливість встановити на підставі тексту ті чи інші юридично важливі факти: зміст нормативного припису, обсяг повноважень або зобов'язань, послідовність описуваних подій тощо. Відхилення усіх можливих альтернатив та обґрунтування мовної аномальності відповідних сегментів тексту, може бути підставою для заперечної відповіді на це питання. Це приводить до спростування вихідних експертних презумпцій неаномальності й комунікативної достатності тексту і, як наслідок, до висновку про невідповідність цього тексту принципу лінгвальної визначеності.

З презумпцій прагматичної відповідності та неаномальності тексту, який передбачає юридичні наслідки, впливає низка експертних презумпцій нижчого порядку, зокрема: презумпція комунікативної достатності, презумпція лексичної когерентності, презумпція однозначності й презумпція несуперечливості [6, с. 11-18].

Презумпція комунікативної достатності.

Необхідною передумовою лінгвальної визначеності тексту документа, який передбачає юридичні наслідки, є його комунікативна достатність. Тому, лінгвістична експертиза виходить з того, що текст містить усі комунікативно необхідні формальні й змістові складники, доки не доведено протилежне. Презумпція комунікативної достатності тексту в межах юридичного дискур-

су й окремих структурно-змістових компонентів тексту дозволяє, зокрема, аргументовано відхилити ті інтерпретації тексту, які вибудовуються на припущенні про можливість імплікації того чи іншого комунікативно важливого та передбачуваного елемента.

Презумпція лексичної когерентності ґрунтується на припущенні, що в тексті, який передбачає юридичні наслідки, а також в інших текстах, пов'язаних дискурсивними зв'язками, для позначення тих самих понять використовуються тотожні слова й вислови; водночас різне мовне оформлення змістових елементів тексту, вказує на відмінність позначуваних понять. Презумпція лексичної когерентності, дозволяє аргументовано відхилити інтерпретації, які допускають, що в тексті документа ті самі лексичні одиниці використовуються для позначення різних понять або для позначення того самого поняття використовуються відмінні мовні засоби ³⁰.

Презумпція однозначності.

Принцип лінгвальної визначеності тексту, який передбачає юридичні наслідки, зумовлює принципову можливість однозначної лінгвістичної інтерпретації елементів такого тексту. Тому, лінгвістична експертиза виходить із презумпції його однозначності, яка передбачає принципову можливість визначити лінгвістичними методами значення слів і висловів, уживаних у цьому тексті; встановити несуперечливі логічні, граматичні та змістові зв'язки окремих текстових фрагментів у межах речень, абзаців, розділів, у межах композиційних одиниць тексту вищого порядку й у межах текстів, пов'язаних дискурсивними зв'язками. За необхідності лінгвістичний аналіз може виходити за межі одного тексту й набувати гіпертекстового характеру. Однозначність спірного сегмента тексту встановлюється з використанням формалізованих лінгвістичних процедур і передбачає аргументоване відхилення альтернативної інтерпретації.

Презумпція змістової несуперечливості.

Сегменти тексту, який передбачає юридичні наслідки, пов'язані багатьма парадигматичними й синтагматичними зв'язками з іншими частинами цього тексту та з іншими дискурсивно пов'язаними текстами, до яких вони прямо чи опосередковано відсилають інтерпретатора. Між різними частинами одного тексту й між різними текстами юридичного дискурсу, існують ієрархічні відношення і реалізуються послідовні змістові зв'язки. З лінгвістичного погляду обґрунтованість інтерпретації певного фрагмента тексту, виявляється у встановленні логічних і несуперечливих відношень цього фрагмента з іншими частинами тексту, а також з іншими юридичними текстами, тобто у встановленні несуперечливих відношень аналізованого фрагмента в ме-

---

³⁰ Презумпція лексичної когерентності відповідає загальному принципу юридичної інтерпретації змісту правочину, викладеному в частині 4 статті 213 Цивільного кодексу України: «При тлумаченні змісту правочину беруться до уваги однакове для всього змісту правочину значення слів і понять, а також загальноприйняте у відповідній сфері відносин значення термінів».

жах речення, абзацу, підрозділу і т. д., у межах тексту в цілому і в межах юридичного дискурсу [7, с. 113]. Водночас, лінгвістично обґрунтований діагноз таких суперечностей або невідповідностей є достатнім для відхилення тієї чи іншої інтерпретації³¹.

На відміну від теоретичних досліджень у лінгвістиці та в інших гуманітарних науках, де науковець має необмежене право оперувати гіпотезами й припущеннями, у лінгвоекспертній діяльності першочергового значення набуває опора на несуперечливі й науково коректні методики та теоретичний і джерельний інструментарій: фундаментальні дослідження з лінгвопрагматики, лінгвістики тексту, семасіології, лексикології, граматики, стилістики, інших галузей мовознавства, тлумачні, перекладні й спеціалізовані словники, енциклопедії, і т. ін. На відміну від технічної експертизи, що використовує різноманітні вимірювальні прилади, реактиви, еталонні зразки, у лінгвістичній експертизі пропорція суб'єктивної оцінки експерта неминує є досить високою. Розробка і затвердження в установленому порядку науково обґрунтованої методики лінгвістичних експертиз встановлює критерії доцільності застосування тих чи інших прийомів у ході їх виконання і є важливим кроком на шляху до підвищення рівня їхньої об'єктивності.

Перелік посилань

1. *Головатий С. П.* Верховенство права : в 3 кн. Київ, 2006. Кн.2. С. 763–764.
2. *Ажнюк Л. В.* Лінгвістичне підґрунтя юридичної визначеності // *Мовознавство*, 2013. № 5. С. 69–74.
3. *Ажнюк Л. В.* Типологія об'єктів лінгвістичної експертизи і методика їх дослідження // *Мовознавство*. 2016. № 3. С. 8-10.
4. *Остин Дж. Л.* Слово как действие // *Новое в зарубежной лингвистике*. Москва, 1986. Вып. 17. С. 22.
5. *Словник української мови*: в 11 т. К., 1972. Т. 3. С. 8.
6. *Ажнюк Л. В.* Типологія об'єктів лінгвістичної експертизи і методика їх дослідження // *Мовознавство*. 2016. № 3. С. 11-18.
7. *Баранов В. М., Александров А. С.* Риторика и право // *Юрислингвистика-3: проблемы юрислингвистической экспертизы*. Барнаул, 2002. С. 113.

МЕТОДИКА СЕМАНТИКО-ТЕКСТУАЛЬНОЙ ЭКСПЕРТИЗЫ ПО ДЕЛАМ, СВЯЗАННЫМ С ДОКУМЕНТАЛЬНЫМИ СПОРАМИ

Л. В. Ажнюк

Объектом исследования семантико-текстуальной экспертизы являются тексты документов, предусматривающих юридические последствия. В процессе правоприменения

---

³¹ Такий методологічний підхід при лінгвістичній інтерпретації спірних фрагментів тексту відповідає загальним принципам юридичної інтерпретації змісту документа, викладеним, зокрема, в ч. 3 ст. 213 «Тлумачення змісту правочину» Цивільного кодексу України: «Якщо буквальне значення слів і понять, а також загальноприйняте у відповідній сфері відносин значення термінів не дає змогу з'ясувати зміст окремих частин правочину, їхній зміст встановлюється порівнянням відповідної частини правочину зі змістом інших його частин, усім його змістом, намірами сторін».

возникают вопросы, связанные с существованием альтернативных интерпретаций таких текстов. Присущая языку вариативность в отражении действительности порождает потенциальную вариативность интерпретаций текста, в частности тех его сегментов, в которых фиксируются те или иные юридически значимые факты. Любая интерпретация текста исходит из базовых знаний о языке – о его синтаксисе, морфологии, словоупотреблении, стилистических, орфографических, пунктуационных и других нормах. Поскольку различные интерпретации таких текстов предусматривают различные юридические последствия, в процессе правоприменения возникает необходимость привлечения специальных знаний лингвиста.

В статье рассматриваются базовые принципы и методологические основания лингвистической интерпретации текстов документов, предусматривающих юридические последствия.

Исходной прагмалингвистической предпосылкой при анализе текста документа, предусматривающего юридические последствия, является экспертная презумпция лингвальной определенности такого текста, которая позиционируется как лингвистический коррелят и необходимое условие юридической определенности нормы. Лингвозкспертная практика даёт основания для выделения ряда составляющих семантико-текстуальной лингвистической экспертизы по делам, связанным с документальными спорами: 1) прагмалингвистическое моделирование юридической проблемы и формулирование экспертной задачи; 2) экспликация альтернативных интерпретаций и их лингвистическое обоснование; 3) исходные экспертные презумпции и моделирование лингвистической аргументации; 4) «отсечение» лингвистически аномальной альтернативы.

METHODOLOGY OF THE SEMANTICO-TEXTUAL EXPERT EXAMINATION IN THE DOCUMENTARY DISPUTE CASES

L. Azhniuk

The article discusses the approaches of forensic linguistics to the investigation of disputable sections of the texts having juridical consequences (contracts of various types, acts, court decisions bylaws, powers of attorney, testaments, resolutions, records etc). Despite specific juridical status of the above documents they have a number of common essential discourse features distinguishing them from the other discourse milieus, for example, colloquial, mass media, advertizing, belles-lettres, etc. The basic linguistic category underlying the methodology of the linguistic expert examination is the concept of linguistic certainty which is a linguistic correlate of the juridical category of legal certainty. Linguistic certainty presupposes that even if the specific elements of the text or multiple interconnected texts do not provide for the communicative preciseness and unambiguous understanding of the text or its elements, taking into account broader legal discourse makes it possible to achieve such communicative preciseness through the application of a number of the formulized linguistic procedures.

Linguistic expert examination proceeds from the presumption of the linguistic correctness of the document under investigation, which presupposes that the textual material corresponds to the language norms in general and the established discourse practices in particular until the opposite has been proved. Communicative norm presumption enables to provide well-reasoned argument declining the interpretations of the text based on ascribing the linguistic units of the text of such meanings that do not correspond to the relevant discourse practices.

The pragmatics of the juridical texts is determined by performativeness of the language units, i. e. their ability not only to describe certain actions, but to verbally incorporate certain actions represented by the corresponding performative verbs or verbal collocations. In certain texts the tense and aspectual forms of the verbs are the principal indicators of concrete performative meanings as perceived against the background of the more generalized performative invariant

represented by the genre of the document. Eventual discrepancy between the performative content of the analyzed textual segment, on the one hand, and the anticipated performative content as determined by the established discourse practices, on the other hand, makes the juridical validity of the respective segment of the text highly questionable.